

дав, консультував у Цукротресті та Коопсоюзи, працював у комісіях УАН [3].

П. Р. Сльозкін був яскравим дослідником, який вільно володів чотирма іноземними мовами, а ще чудово музикував та писав вірші. Росіянин за походженням, П. Р. Сльозкін віддав тридцять останніх років життя українській аграрній науці. Сьогодні росіяни з гордістю згадують про вченого і його внесок у розвиток галузевої науки. Широко відома у світі Тімірязєвка (Російський державний аграрний університет МСГА ім. К. А. Тімірязєва) називає вченого четвертим після Д. Прянішнікова, В. Вільямса та П. Косовича серед найвидатніших випускників.

Отже, віддамо належне талантові й невтомній праці постатей, які стали взірцями для сучасного й прийдешніх поколінь українських науковців, доклали зусиль для виховання нових поколінь, збагатили скарбницю світових знань.

1. Державний архів м. Києва. — Ф. 18. — Оп. 2. — Спр. 284. — 240 арк.
2. Бородай І. Професор М. П. Чирвинський — основоположник вітчизняної зоотехнічної науки / Бородай І. — К., 2007. — 17 с.
3. Вергунов В. Професор Сльозкін Петро Радіонович / Вергунов В. — К. : Аграрна наука, 2007. — С. 6–15.
4. Вергунов В. К. Г. Шіндлер (Славетні імена Київського політехнічного інституту) / Вергунов В., Войтюк Д., Мудрук О., Шквиря З. — К., 2004. — 30 с.
5. Діденко В. Нарис історії національного аграрного університету (до сторіччя заснування) / Діденко В. — К. : Аграрна наука, 1998. — 175 с.
6. Енциклопедія українознавства. У 10-х томах / Головний редактор Володимир Кубійович. — Париж; Нью-Йорк : Молоде життя, 1954–1989.
7. Из истории Киевского политехнического института. — Т. 1 (1898–1917). — К. : Изд-во КГУ, 1961. — 386 с.
8. Український радянський енциклопедичний словник. — Т. 3. — К., 1968.
9. Чирвинский Н. Избранные сочинения / Чирвинский Н. П. — Т. 1. — М. : Сельхозгиз, 1949. — 526 с.
10. Чирвинский Н. Избранные сочинения / Чирвинский Н. П. — Т. 2. — М. : Сельхозгиз, 1951. — 409 с.

І. В. Зенич

УДК: 94(477): «1917–1918»

ОРГАНІЗАЦІЯ ВИБОРІВ ДО ВСЕРОСІЙСЬКИХ УСТАНОВЧИХ ЗБОРІВ НА КИЇВЩИНІ

У статті аналізуються основні складові підготовки виборів до Всеросійських Установчих зборів у Київській губернії.

Ключові слова: виборча комісія, Всеросійські Установчі збори, Київська губернія.

В статье на основании архивных документов и напечатанных исследований анализируются главные составляющие подготовки выборов во Всероссийское Учредительное собрание в Киевской губернии.

Ключевые слова: избирательная комиссия, Всероссийское Учредительное собрание, Киевская губерния.

The aim of this paper is to show the main stages in the Russian Constituent Assembly election process in Kiev Region. The article is based on archival documents and researches.

Elections to the Russian Constituent Assembly were a very important event. The commission of the Kyiv region responsibly organized this elections, but there was a row of technical obstacles and that's why elections were deferred. To these obstacles one can include the shortage of facilities, revolutionary events, strike of printers, transport disorders, considerable migration of population, unsatisfactory work of telegraph service, and others. Preparation of elections in Kyiv region must become a lesson for modern politician as proves that only close collaboration of all participants of elections, from ordinary electors to the greatest public servants and members of public organs can assist to organize the elections in time.

Keywords: election commission, Russian Constituent Assembly, Kiev Region.

Сьогодні, в умовах становлення громадянського суспільства і правової держави, в Україні особливо актуальними стають питання, пов'язані з вивченням досвіду вітчизняного парламентаризму, зокрема історії Установчих зборів. Як показує сучасний політичний досвід, у реалізації принципів парламентської демократії важливу роль відіграє процедурний, організаційно-технічний бік виборчої кампанії. Проте цим питанням тривалий час приділялося найменше уваги, вони залишалися в «тіні» політичних баталій. Між тим, вивчення даної проблематики дає історикам можливість виявити характерні риси соціокультурного стану українського суспільства і розглядіти приховані механізми дії різних політичних сил у 1917–1918 рр. Аналіз організаційно-технічної підготовки і проведення виборів до Установчих зборів дає змогу зрозуміти суть демократичних механізмів революційного часу, а також оцінити, наскільки вони були дієвими. Досвід організації виборів в екстремальних соціально-політичних і економічних умовах 1917 р. може виявитися корисним і бути використаним для вирішення завдань, пов'язаних з проведенням голосування в сучасні представницькі установи України.

У сучасній історіографії тема виборів до Всеросійських Установчих зборів на Київщині знайшла певне відзеркалення в дослідженнях О. Дудник [1], О. Скороход [5], О. Комарницького [2, 3], російського професора Л. Про-

тасова [6]. Проте майже не дослідженою залишилася технологія виборів, робота виборчого апарату. З огляду на це, автор статті поставила за мету проаналізувати всі основні складові підготовки виборів до Всеросійських Установчих зборів у Київській губ., дослідити роботу виборчого апарату, з'ясувати, що перешкоджало організації виборів.

Постановою Тимчасового уряду від 14 червня 1917 р. вибори до Установчих зборів призначалися на 17 вересня, а їх скликання — на 30 вересня 1917 р. Але 9 серпня Тимчасовий уряд з технічних причин змінив термін виборів на 12 листопада, а скликання Установчих зборів — на 28 листопада.

Загалом підготовчими роботами на Київщині керувала Київська Округова комісія у справах виборів до Всеросійських Установчих зборів, створена 28 серпня 1917 р. [21, арк. 160] (її перше засідання відбулося 13 вересня). До її складу ввійшли М. Н. Мороз — голова комісії; член Київського округового суду П. П. Александров — заступник товариша голови комісії; члени комісії від земської управи М. М. Стасюк (товариш голови ЦК Селянської спілки) і Г. І. Кириченко, від міської управи — М. І. Ейшинський і П. В. Стефанович; діловод І. В. Ткаченко [11, арк. 38]. На початку жовтня до складу комісії вже входили представники від усіх заявлених кандидатських списків: генеральний писар в уряді В. Винниченка П. О. Христюк (від списку № 1 — Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), Української селянської спілки, Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП)); член Київського сіоністського міського комітету Н. Ю. Рабкін (від списку № 2 — Єврейського національного комітету); єврейський критик і поет І. М. Добрушин (від списку № 3 — Об'єднаної Єврейської соціалістичної робітничої партії); Ш. Б. Пінзур (від списку № 4 — Єврейської соціал-демократичної робітничої партії); С. Г. Каплун (від списку № 5 — Російської соціал-демократичної робітничої партії (меншовиків) — РСДРП(м) ; В. В. Ульяницький (від списку № 6 — Партії народної свободи); Е. С. Вайсблят (від списку № 7 — Київського військового республіканського союзу); А. Г. Москвич (від списку № 8 — позапартійного блоку російських виборців); А.-Л. К. Еткін (від списку № 9 — (БУНДу); В. І. Рушковський (від списку № 10 — «Селянська сила»); Ф. К. Потоцький (від списку № 11 — Польського краєвого списку); В. П. Затонський (від списку № 12 — Російської соціал-демократичної партії (більшовиків) — РСДРП (б), «Партії соціал-демократії Польщі і Литви» — ППС (лівиця)); В. І. Бойко (від списку № 13 — Трудової народно-соціалістичної партії і Української партії соціалістів-федералістів (УПСФ)); Л. І. Новицький (від списку № 14 — Партії соціалістів-революціонерів (ПСР)); Н. А. Вадков (від списку № 15 — «Союзу киян-прогресистів»); В. Н. Лучник (від списку № 16 —

«Сільськогосподарської і торгівельно-промислової групи»); А. І. Душечкін (від списку № 17 — Київської групи Всеросійської соціал-демократичної організації «Єдність») [25, арк. 24].

Штат Канцелярії Київської Округової комісії нараховував 9 працівників із загальним місячним утриманням у 1500 крб. [31, арк. 4].

Новизна виборчої системи, порівняно з земською, за масової неписьменності населення створювала величезні труднощі для технічного проведення виборів. Київська Округова комісія відчула це вже на першому етапі організації виборів в ході створення виборчих дільниць і формування списків виборців.

Виборчі комісії склалися переважно в органах місцевого самоврядування і судових установах. Відповідно до 1 і 2 ст. «Наказу про застосування Положення про вибори до Установчих зборів», затвердженого постановою Тимчасового Уряду від 24 серпня 1917 р., рекомендувалося залишити поділ на дільниці, як і під час попередніх виборів до волосних та повітових земств. Це прискорило б складання виборчих списків і заощадило б кошти [9, арк. 8]. Виборчі дільниці треба було створювати з розрахунку 500–3000 виборців на дільницю з радіусом дії до 3 верст. У поселеннях від 500 до 3000 мешканців утворювали одну дільницю, від 3000 до 6000 — дві, понад 6000 — по одній дільниці на кожні 3000 осіб [9, арк. 7].

І тут виникали проблеми. З місць надходили повідомлення про те, що не вистачало приміщень, урн (відповідно до ст. 107 Наказу одна на 1000 виборців) [10, арк. 7], освічених людей, щоб можна було сформувати 2 комісії в одному селі, де кількість людей перевищує 3000 [15, арк. 170]. Через віддаленість населених пунктів один від одного в Радомишльському пов., на півночі Київської губ., вибори проводилися шляхом почергового пересування виборчих скриньок [2, с. 86].

Складно проходили поділ на дільниці й у містах. Бердичівська міська комісія, яку очолював суддя Київського округового суду М. І. Чечот [9, арк. 1], що мешкав у Києві, запрацювала 16 вересня 1917 р. [9, арк. 5]. Вже до 22 вересня місто було поділено на 4 виборчі дільниці, було опубліковано й розміщено по всьому місту оголошення зі списками виборців російською та єврейською мовами [9, арк. 11 зв.]. І тут виникла суперечка між Київською Округовою і Бердичівською міською комісіями. Колізія полягала в тому, що Київська Округова комісія вимагала поділити місто на 10 дільниць, вважаючи, що по 20 тис. виборців на кожну з 4 дільниць це багато [13, арк. 10]. Бердичівська комісія мотивувала свій поділ міста так: це заощадить кошти й час; це зручно для населення, яке вже знає, куди йти під час виборів [9, арк. 17]; створити підрайонні дільниці та підкомісії не було можливості, бо бракувало вільних приміщень через перебування в місті Штабу з ве-

лікою кількістю воєнних установ, і взагалі такий поділ під час виборів до міських дум дав пристойні результати [9, арк. 22]. В суперечку, на прохання Київської Округової комісії, втрутилися навіть Всевибори [9, арк. 20]. Лише погрози Бердичівської Міської Управи, що вже витратила на цю справу 2000 крб., а на перескладання списків потрібні були в 3 рази більші витрати, відмовитись фінансувати подальшу підготовку виборів, в умовах повної відсутності коштів від Всевиборів, дали підстави залишити поділ на 4 дільниці [9, арк. 18].

Схожа ситуація була і в м. Чигирин, де замість рекомендованих 4 виборчих дільниць місто з населенням 16 тис. поділили на 2 [15, арк. 170]. В м. Києві навпаки об'єднали 2 дільниці (80 і 81) в Пуші-Водиці через малу кількість виборців, що залишилися після від'їзду дачників [16, арк. 28].

Архівні дані свідчать, що всього на Київщині було створено 3 міські — Київську, Бердичівську, Черкаську — та 12 повітових комісій [12, арк. 20–21], а всю губернію було поділено на 2034 виборчі дільниці й рівнозначні їм комісії, з них 184 — в містах [15, арк. 177].

Щоб скоординувати складання списків виборців, при Київській Округовій комісії було створено Спеціальну комісію в складі М. Н. Мороза, М. Потапенка, Н. І. Радченка, П. В. Стефановича [19, арк. 10]. Відповідно до Постанови Тимчасового Уряду від 14 червня і Положення про вибори, виконання цієї відповідальної й важкої роботи, що була, по суті, загальним переписом населення губернії за короткий проміжок часу (з 24 вересня по 3 жовтня), покладалося на органи місцевого самоврядування. Вони мали скласти і перевірити списки, обходячи двори. В тих волостях, де списки було складено більш чи менш правильно, їх необхідно було доповнити, а там, де багато виборців пропустили, скласти нові.

Там, де волосні й міські управи не було організовано, як от в Умані [16, арк. 14], до складання списків залучалися громадські організації під контролем Округової комісії [16, арк. 15], страхові агенти, священики, дякони, псаломники [19, арк. 10], службовці кооперативів [20, арк. 17], учні старших класів і вчителі у вільний від навчання й роботи час [16, арк. 17]. Подекуди довелося припинити заняття в школі, щоб своєчасно підготувати списки [16, арк. 22]. В багатьох волостях до складання списків виборців залучалися напівписьменні люди, тільки ця обставина говорить про те, яка виїшла робота [20, арк. 15 зв.].

В Погребищенській волості Бердичівського пов., деяких волостях Таршанського пов. складання списків виборців до утворення волосних земських управ було покладено «під страхом моральної і законної відповідальності» на волосні виборчі комісії [9, арк. 4]. Якщо до кінця виборів волосні управи створювалися, то їм можна було передавати все діловодство, згід-

но з розпорядженням Повітової комісії, тільки в тому разі, якщо це не перешкоджало правильності та успішності виборів.

Щоб комісії своєчасно й правильно склали списків виборців, Київська Округова комісія прохала земські та міські управи, повітових комісарів подбати про забезпечення їх друкарським машинками [19, арк. 7].

Попри всі зусилля Київської Округової комісії, термін складання списків на Київщині, крім Києва, довелося продовжити до 10 жовтня [16, арк. 27] і, відповідно, термін їх оскарження — до 19 жовтня [16, арк. 44]. На це було кілька причин: не були організовані місцеві органи самоврядування (Бердичівський повіт), бракувало паперу для опублікування списків (Чорнобильська волость Радомишльського пов.) [16, арк. 30]; не було зв'язку з селами (Канівський пов.) [28, арк. 111 зв.], не вистачало інтелігентних сил.

Головною перешкодою для складання списків був брак коштів. Тільки в Києві для цього необхідно було 170 тис. крб., а міська каса була порожня [16, арк. 1]. Така ситуація склалася й по всій Київщині. Обіцяних коштів від Всевиборів не було, а 10 тис. крб. від Київської Губернської земської управи було виділено в розпорядження Київської Округової комісії тільки 6 жовтня [32], а до Повітових виборчих комісій перші кошти в сумі 1500 крб. надійшли тільки в двадцятих числах жовтня. Якщо на етапі складання списків більшість виборчих комісій спокійно виконувала завдання, то далі працювати без оплати вони відмовлялися. Через брак коштів чимало комісій припинило роботу [16, арк. 2, 18, 27, 37], а частина голів комісій склали повноваження [18, арк. 38].

Військових вносили до окремих списків з 11 жовтня до 5 листопада [23, арк. 3]. Непоодинокими були випадки, коли солдатам роздавали по 2 іменних посвідчення — за місцем проживання і за місцем служби [12, арк. 143]. А до списків військової дільниці № 16 м. Києва взагалі не внесли весь 2-й курінь гайдамацького полку імені Гетьмана Сагайдачного. Оскільки провину солдат у цьому не було, Округова комісія дозволила їм провести вибори 5 грудня 1917 р. в присутності спеціальної комісії, створеної на базі 16 військової дільниці [28, арк. 75].

За складанням списків уважно стежили різні партії, що виставили кандидатські списки.

Південний Обласний комітет БУНДу повідомляв Всевибори, що внаслідок прорахунків місцевих органів влади в м. Чорнобиль Київської губ. з населенням 25 тис. до 24 жовтня виборчі списки ще не опубліковано, населення позбавлено права брати участь у виборах до Установчих зборів [17, арк. 39]. А представник списку № 11 у м. Бердичеві Буяльський звинуватив Бердичівську міську комісію в тому, що, за даними Бердичівського Іскополю, понад половину польських виборців не було включено до спис-

ків [16, арк. 46]. Насправді частина поляків самі відмовилися від участі у виборах до Всеросійських Установчих зборів, а частину не було внесено до списків через відсутність точних даних про прізвище чи по-батькові [16, арк. 47].

Списки треба було оприлюднити. Публікація оголошень у місцевих газетах коштувала дорого (розміщення розподілу на виборчі дільниці тільки м. Києва в одній газеті коштувало 1500 крб.), тому Київська Округова комісія ухвалила інформувати населення, розклеюючи оголошення, плакати [17, арк. 3, 10–16] і даючи короткі повідомлення в газетах [17, арк. 17], у селах списки оголошували на сільських сходах [19, арк. 7], а в поселеннях, що мали кілька дільниць, виставляли списки різних дільниць в одному приміщенні [16, арк. 39].

Таким чином, за даними Округової комісії на 24 жовтня, в більшості повітів списки було оприлюднено своєчасно, підготовка протікала нормально, цивільне населення виявляло «високу зацікавленість до виборів» [11, арк. 24]. Лише в деяких селах Сквирського, Черкаського (частина Суньковської (села: Головатин, Бузуков, Гуляйгород, Нечаївка) і Царсько-Слобідської (с. Змагайловка) волостей)) [18, арк. 74 зв.] і Таращанського (села Миколаївка і Войнаровка) [18, арк. 72] пов. селяни ставилися до виборів не дуже доброзичливо. І якщо в означених селах Черкаського пов. Київська Округова комісія дозволила скласти списки з відступом від терміну, вказаного в Положенні про вибори [11, арк. 24], то мешканці с. Войнаровка, крім інтелігенції і поляків, так і не змогли виконати громадського обов'язку [18, арк. 57]. У Васильківському повіті мешканців околиць м. Біла Церква внесли в списки по двічі — за містом і за волостю, а в Уманському (Оксанинська волость) та Бердичівському (Махновська і Беліловська волості) пов. опублікування списків трохи затрималося [11, арк. 24].

Наступним етапом підготовки до виборів стала реєстрація кандидатських списків. 2 млн. 206 тис. 206 виборців [27, арк. 24] Київщини обирали 22 своїх представники до Установчих зборів [8, арк. 7]. Всього до Київської Округової комісії було подано 22 кандидатські списки, п'ять із них не було зареєстровано через велику кількість недоліків: «Від 104 головного /нині тилового/ пункту евакуаційного» [30, арк. 33], «Від групи Безпартійних Демократів» [30, арк. 35], від трудового селянства Радомишльського пов. під назвою «Нородоправство», «Земля і воля», «Закон і справедливість» [30, арк. 41], «Список Української Трудової партії» [30, арк. 42] та «Список кандидатів для виборів в Установчі збори від сільського населення Київського повіту» [30, арк. 29]. Інші 17 списків — це списки численних партійних організацій. Їх було підготовлено відповідно до вимог Положення про вибори, а дрібні недоліки: відсутність по-батькові у тих, хто підписав спи-

сок, заяв-згод деяких кандидатів тощо було усунено до 18 жовтня. Таким чином, Київська Округова комісія зареєструвала 17 кандидатських списків: № 1 — УПСР, Українська селянська спілка, УСДРП, у виборчому списку яких було 27 осіб, серед яких троє — містечкові мешакнці; № 2 — Єврейський національний комітет (5 кандидатів); № 3 — Об'єднана Єврейська соціалістична робітничка партія (5); № 4 — Єврейська СДРП, № 5 — РСДРП (меншов.) (25, зокрема 2 — з містечок); № 6 — Партія народної свободи (23); № 7 — Київський військовий республіканський союз (5); № 8 — Позапартійний блок російських виборців (19); № 9 — БУНД (12); № 10 — «Селянська сила» (5); № 11 — Польський краєвий список (14); № 12 — РСДРП (6), «Партія соціал-демократії Польщі і Литви», ППС (лівиця) (22, зокрема 3 — з містечок); № 13 — Трудова народно-соціалістична партія і УПСФ (22); № 14 — Партія соціалістів-революціонерів (30); № 15 — «Союз киян-прогресистів» (1); № 16 — «Сільськогосподарська і торгівельно-промислова група» (19, у т.ч. з містечок — 2); № 17 — Київська група Всеросійської соціал-демократичної організації «Єдність» (5) [2, с. 87].

Окрім організаційних моментів у справі виборів до Всеросійських Установчих зборів, Київська Округова комісія мусила проводити роз'яснювальну роботу, адже більшість населення становили малоосвічені селяни, які ніколи раніше не брали участі в таких виборах. Новизна виборчої системи потребувала людей, що добре розбиралися в техніці виборів. Щоб допомогти населенню, слід було підготувати 227 інструкторів із розрахунку по одному на кожну волость. Для цього було створено безкоштовні двотижневі (з 16 по 29 жовтня) курси інструкторів з підготовки до виборів в Установчі збори при університеті Св. Володимира [12, арк. 109] і платні тижневі курси при Виборчому Бюро при Генеральному Секретаріаті Міністерства Внутрішніх Справ (70 крб. з чоловіка за проживання, проїзд оплачували дільничні комісії, а 30 крб. за лекції — Виборче Бюро) [7, арк. 19 зв.].

Підготовка включала лекції та практичні заняття, класні роботи, колоквіуми, а також контрольні роботи і екзамени. Лекції на курсах при Виборчому Бюро читали відомі громадські та політичні діячі Гермайзе, Ковалевський, Мартос, Мироненко, Садовський, Порш, Ткаченко, Касьяненко [7, арк. 21]. Вони коротко знайомили слухачів із проблемами держави і права, виборчого права, історією проведення Установчих зборів, тонкощами технічної організації виборів, а також робили короткий огляд програм головних політичних партій, їхньої передвиборчої агітації та політичної боротьби [4].

Підготувати інструкторів або прислати навчених пропонував і Відділ у справі підготовки виборів до Всеросійських Установчих зборів при Все-

російському Виконавчому Комітеті Рад Робочих і Солдатських депутатів у Петрограді [21, арк. 55].

Про обсяг робіт, який доводилось виконувати інструктору Київської Округової комісії, можна судити з доповідної записки інструктора Канівського пов. Михайла Бала: «Все треба було організувати, всіх доводилось просити..., знайомити з технікою виборів, скрізь треба було побувати і подивитись особисто (були дні коли доводилось по 100 верст сидіти на конях)» [28, арк. 111 зв.]. Під час виборів інструктори їздили по селах і спостерігали, щоб ніде не порушувався закон. Це була важка й небезпечна робота. Непоодинокими були випадки, коли невдоволений натовп селян забивав інструкторів ледве не до смерті, переплутавши їх із агітаторами [20, арк. 18].

Для широкої популяризації виборчого закону серед населення Київська Округова комісія створила спеціальну комісію з юристів, земських діячів і популяризаторів друкованого слова [13, арк. 20]. Вона підготувала й надрукувала 68 тис. листівок «Громадяне землі Української» і 23 тис. брошур, 35 тис. Статутів про вибори до Установчих зборів (видання Київського губернського земства і Округової комісії) [22, арк. 7], а також велику кількість Положень про вибори. В них коротко розкривався порядок виборів до Установчих зборів, їхнє значення. Брошура могла бути інструкцією для волосних і дільничних комісій. Окрім того, Київська комісія подбала, щоб у всіх місцевих газетах було надруковано оповіщення про порядок проведення виборів по Київській окрузі [13, арк. 5], списки кандидатів, зразки іменного посвідчення, виборчої записки [25, арк. 4 зв.].

Вся ця інформаційна література друкувалася двома мовами (українською та російською) і коштувала — 25 крб. (листівка), 100 крб. (брошура) [14, арк. 1] і 170 крб. (Статут) [29, арк. 53] за тисячу штук.

Окрім друкованого слова, широко використовувалося усне, скликались повітові з'їзди, волосні, містечкові, сільські зібрання. 3 вересня 1917 р. на Канівському повітовому селянському з'їзді було прочитано доповідь «Про техніку виборів до Російських Установчих Зборів» [2, с. 87].

Наступним важливим етапом організації виборів була підготовка виборчих матеріалів: іменних посвідчень, виборчих записок, конвертів. На Київщині кожен виборець мав отримати для голосування всі 17 кандидатських списків, щоб вибрати з них єдиний. За підрахунком Київської Округової комісії треба було 2 млн. 98 тис. іменних посвідчень, 2 млн. 600 тис. посвідчень і 2 млн. 316 тис. конвертів різних розмірів та 41 млн. 541 тис. 500 виборчих карток [27, арк. 24]. Щоб перестрахуватися, голова Київської Округової комісії Мороз прийняв рішення друкувати 2 млн. 99 тис. 500 іменних посвідчень, 3 млн. конвертів [21, арк. 73] і 44 млн. 200 тис. бюлетенів [24, арк. 43]. Всього на друкарські справи для проведення виборів було ви-

трачено 381 тис. 494 крб. 55 коп., а витрати Київської Округової комісії на вибори становили 500 тис. крб. (з них витрати повітових виборчих комісій за складання списків — 18 тис., а волосних комісій — 30 тис. крб., видатки на канцелярію Округної Комісії й оплату праці членів комісії — близько 20 тис. крб.) [13, арк. 52].

Щоб з'ясувати ситуацію з підготовки виборів на місцях, для вироблення плану дій, Округова комісія часто проводила наради за участі представників Миських і Повітових комісій та Земських управ, інструкторів, представників партій, що заявили кандидатські списки. На одній із таких спеціальних нарад 24 жовтня щодо порядку доставки виборних матеріалів (іменних посвідчень, конвертів, виборчих бюлетенів) член комісії Ейшинський доповів, що «для друку виборчих записок мобілізовані всі типографії м. Києва, між якими проведено розподіл робіт; вже надруковані іменні посвідчення; в чотири повіти вже відправлені виборчі матеріали; папір для друку записок частково отриманий, а частина буде реквізована» [11, арк. 24]. Доставляти в повіти іменні посвідчення й конверти планувалося потягами (маршрут Київ — Фастів — Казатин — Липовець — Умань — Бердичів і Київ — Фастів — Цветково — Фундукліївка і далі...) [26, арк. 2] і пароплавом (маршрут Канів — Черкаси — Бужин — Чорнобиль) [17, арк. 3] у супроводі кур'єрів. Нарада висловила побажання, щоб: а) представники миських і повітових комісій взяли з собою іменні посвідчення й конверти, оскільки для заповнення іменних посвідчень та штампування конвертів печатками потрібен час; б) під час розсилання матеріалів використовували будь-яку нагоду і лише в останні дні просили допомоги в кур'єрів; в) виборчі бюлетені в повіти відправляли через кур'єрів від повітових і миських комісій 28 жовтня — в Уманський, Черкаський, Звенигородський, Бердичівський і Липовецький повіти, а 29 і 30 жовтня — в усі інші повіти [11, арк. 24].

Щоб не затримати підрахунок голосів, відразу ж наперед розроблявся план організації доставки виборчих матеріалів після закінчення виборів: протоколи дільничних, повітових і миських комісій планувалося відправляти в Округову комісію кур'єрами, а всі інші документи названих комісій здавати на зберігання повітовим комісарам чи повітовим управам [11, арк. 25].

Щоб рознощики не припустилися втрати виборчих записок та іменних посвідчень, Київська Округова комісія рекомендувала роздавати ці документи в приміщеннях виборчих дільниць [25, арк. 16].

Спільними зусиллями Округової комісії та Губерніального Комісара виборчі записки, як і планувалося, було надруковано до 30 жовтня, але за браком коштів у Губерніального комісара і в зв'язку з військово-революційними подіями, друкарні й палітурники втратили надію одержати гроші за роботу, тому розвозити далі пошту припинили. Це загальмувало розсилан-

ня виборчих записок у повіті і загрожувало зірвати вибори в Київській губ. [13, арк. 40].

Перешкоди виникали і в доставці вже готової виборчої документації до дільниць. Заважали великі відстані, осіннє бездоріжжя, брак телеграфного зв'язку в віддалених районах. Через нестачу коштів у «бюджетній скриньці» місцевих органів влади кандидатські списки доставляли члени земельних комітетів на підводах економій [3, с. 71]. Часто перевізники відмовлялися везти вантаж уночі, боячись знахабнілих грабіжників. Нерідко туюки з виборною документацією губилися по дорозі, приходили не за призначенням, зриваючи встановлений термін, а то й самі вибори.

Революційні події, які відбулися в Києві через повстання більшовиків у Петрограді, вплинули на технічну підготовку виборів до Всеросійських Установчих зборів. 30 жовтня було перервано засідання Київської Округової комісії, а її Канцелярію тимчасово перенесли з приміщення Миської Думи в приміщення Народної Аудиторії. Було змінено склад військових виборчих комісій № 6, 12 і 17, оскільки деякі юнкери, члени означених комісій, змушені були залишити Київ [28, арк. 74]. В дуже скрутному становищі опинилася передвиборча агітація. Округова комісія клопоталася перед Генеральним Секретаріатом, щоб він забезпечив повну свободу передвиборчої агітації: як словесної, так і друкованим словом, по всій Київській окрузі, запропонувавши місцевій владі спішно притягнути винних до законної відповідальності [25, арк. 16; 13, арк. 43, 46].

Не оптимізували підготовку виборів страйк друкарів, транспортні розлади, значна міграція населення, незадовільна робота телеграфної служби, через що інформація на місця надходила з запізненням. Все це завадило Округовій комісії своєчасно розіслати по всіх виборчих дільницях Київщини документацію. Тому на засіданні від 6 листопада 1917 р. Київська Округова комісія, заслухавши повідомлення голови, членів комісії та інструкторів із повітів про технічні перешкоди для проведення виборів [13, арк. 35, 45, 46, 104], прийняла рішення перенести вибори на 26, 27 і 28 листопада [13, арк. 31]. Іменні посвідчення про явку на вибори 12–14 листопада визнавалися дійсними для явки на вибори 26–28 листопада [25, арк. 29].

Київська Округова комісія ретельно продумувала всі деталі підготовки виборів. За її вказівкою, губернський, повітові й міські комісари мали розробити план охорони порядку під час виборів із залученням міліції. В повітах, де не вистачало озброєної охорони, пропонувалось вибрати з місцевих мешканців тимчасовий Комітет з охорони порядку (6–10 чол.) [26, арк. 13]. Зважаючи на те, що в листопаді дуже короткий день і що селяни виконують громадський обов'язок після Божої служби, Округова комісія прохала духовенство Київщини в день виборів до Всеросійських Установ-

чих зборів, у неділю 26 листопада, в церквах скінчити службу до 9 год. ранку, щоб трішки продовжити день і тим самим дати змогу якомога більшій кількості виборців, як місцевих, так і віддалених від виборчих дільниць, взяти участь у подаванні виборчих карток [21, арк. 24].

Аналіз протоколів засідань Київської Округової комісії дає нам змогу стверджувати, що вона з перших днів роботи правильно визначила напрямки роботи і працювала на повну потужність у всіх цих напрямках. Проте тільки її зусиль було замало. В процесі організації виборів Київська Округова комісія узгоджувала свої дії зі Всеросійською Комісією у справах виборів до Установчих зборів (Всевиборами) в Петрограді й Виборчим Бюро при Генеральному Секретаріатові Міністерства Внутрішніх Справ, що керував підготовкою виборів у 9 українських губерніях. Для обміну досвідом вона встановила тісні стосунки з Округовими комісіями інших губерній. Підготовка виборів до Всеросійських Установчих зборів потребувала налагоджених дій Київської Округової комісії не лише з повітовими, волосними, дільничними виборчими комісіями, а й з органами місцевого самоврядування (губернськими, земськими, міськими управами), залізницею, телеграфною службою, пароплавством, керівником Київського навчального округу, губернським комісаром [20, арк. 138]. Тільки завдяки чітко злагодженій роботі всіх цих установ можна було своєчасно підготувати й провести вибори. На жаль, не всі зазначені служби відповідально підходили до вирішення проблем, що виникали в ході передвиборчої роботи. Офіційно керівники транспортних служб пообіцяли сприяти виборам, але насправді ніхто не контролював підлеглих і дуже часто на залізничних станціях, у річкових портах, на земських станціях їхні працівники ніяк не допомагали, а інколи й перешкоджали підготовці до виборів: квитки їй учасникам першочергово не продавалися, місця в службових відділеннях вагонів, за браку місць у загальних відділеннях, не надавалися [29, арк. 64], кур'єри відмовлялися носити виборчі матеріали, навіть за умов їх псування від негоди [26, арк. 11] тощо.

Екстрена робота Округової комісії гальмувалася через те, що у квартирах членів комісії не було телефонів, бо керівник Поштово-Телеграфного відділу не спішив віддавати наказ про їх встановлення [21, арк. 46].

У Київському пов. через те, що не всі голови волосних виборчих комісій перебували на висоті покликання, деякі села взагалі відмовились від будь-якої участі в виборах [11, арк. 23].

Були й інші випадки, коли члени волосних комісій сумлінно виконували обов'язки, а до складу повітових комісій входили люди, не здатні вести компромісний діалог. Так, голова Фастовської Волосної комісії І. Т. Шадура досить серйозно підійшов до виборів: не просто організував складання списків виборців, а за власний кошт замовив у друкарні Полонського в

м. Фастові й розіслав по селах інструкції про порядок проведення виборів, заклики до населення, протоколи для дільничних комісій. У відповідь на його прохання повернути кошти, Васильківська Повітова комісія звинуватила його в самоуправстві й відмовилася компенсувати витрати [21, арк. 135].

Не завжди відповідально ставилися до обов'язків з підготовки виборів члени дільничних комісій. Це частково було пов'язано з тим, що на місцях не вистачало людей, здатних виконувати елементарні функції членів дільничних комісій. У складі виборчих комісій по селах і невеликих містах Київського округу переважали селяни-хлібороби [17, арк. 46–55], що мали «домашню» освіту, тобто фактично залишилися без освіти. Інколи доводилося вводити до складу комісій різноробів, службовців південно-західної зализниці, матросів, солдат [21, арк. 160].

Слід відзначити, що допомога солдат із різних військових частин, зокрема українських, на всіх етапах підготовки й проведення виборів у Київській губ. була значною. Вони ставали кур'єрами, агітаторами [21, арк. 15 зв.], членами виборчих комісій, забезпечували порядок під час виборів [26, арк. 5]. Їх залучали до складання списків, сортування, завантаження та розвезення виборчих матеріалів [20, арк. 27, 47, 67, 124, 156, 174, 175], штампування виборчих конвертів і для виконання невеликих доручень. Керівник Київського Військового Округу, командири військових частин активно співпрацювали з Київською Округовою комісією. На її вимогу вони часто надавали свої автомобілі для потреб у справах виборів, відряджали необхідну кількість військовослужбовців [26, арк. 9, 10].

Отже, обсяг виконаних робіт і матеріальні витрати у підготовці виборів свідчать про те, наскільки важливою подією на той час були вибори до Всеросійських Установчих зборів. Київська Округова комісія відповідально підійшла до організації виборів у Київській губ., проте низка технічних перешкод: брак коштів, революційні події, страйк друкарів, транспортні розлади, значна міграція населення, незадовільна робота телеграфної служби тощо, змусили її перенести вибори. Підготовка виборів у Київській губ. має стати уроком для сучасних політиків, оскільки ще раз доводить, що лише тісна співпраця всіх учасників виборчого процесу, від рядових виборців до найвищих посадовців та членів державних органів можуть сприяти своєчасним виборам.

1. Дудник О. В. Національно-демократичні перетворення на Київщині в революційну добу (березень 1917–1920): Дис. ... канд. іст. наук / Дудник Олена Володимирівна. — К., 2007. — 235 арк.

2. Комарницький О. Б. Містечка Правобережної України і вибори до Всеросійських Установчих зборів наприкінці 1917 р. / О. Б. Комарницький // Кразнавство: Науковий журнал. — К., 2002. — № 1–4. — С. 86–89.

3. Комарніцький О. Б. Містечка Волині та Київщини у добу Української революції 1917–1920 рр. : монографія / Комарніцький О. Б. — Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. — 311 с.

4. Кудлай О. Б. Діяльність народного Міністерства внутрішніх справ УНР / Кудлай О. Б. : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.history.org.ua/journal/2005/2/6.pdf>

5. Скороход О. В. Ставлення населення Києва до жовтневого перевороту проголошення УНР (жовтень 1917 р. — січень 1918 р.) / О. В. Скороход // Наукові записки НАУКМА. — 2010. — Т. 104: Історичні науки. — С. 28–34.

6. Протасов Л. Г. Всероссийское Учредительное собрание / Протасов Л. Г. — М. : РОССПЭН, 1996. — 362, [5] с.

7. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. — Ф. 799. — Оп. 1. — Спр. 1.

8. Там само. — Ф. 799. — Оп. 1. — Спр. 5.

9. Там само. — Ф. 1137. — Оп. 1. — Спр. 1.

10. Там само. — Ф. 1137. — Оп. 1. — Спр. 22.

11. Там само. — Ф. 1156. — Оп. 1. — Спр. 1.

12. Там само. — Ф. 1156. — Оп. 1. — Спр. 2.

13. Там само. — Ф. 1156. — Оп. 1. — Спр. 3.

14. Там само. — Ф. 1156. — Оп. 1. — Спр. 6.

15. Там само. — Ф. 1156. — Оп. 1. — Спр. 7.

16. Там само. — Ф. 1156. — Оп. 1. — Спр. 8.

17. Там само. — Ф. 1156. — Оп. 1. — Спр. 9.

18. Там само. — Ф. 1156. — Оп. 1. — Спр. 10.

19. Там само. — Ф. 1156. — Оп. 1. — Спр. 11.

20. Там само. — Ф. 1156. — Оп. 1. — Спр. 12.

21. Там само. — Ф. 1156. — Оп. 1. — Спр. 13.

22. Там само. — Ф. 1156. — Оп. 1. — Спр. 14.

23. Там само. — Ф. 1156. — Оп. 1. — Спр. 16.

24. Там само. — Ф. 1156. — Оп. 1. — Спр. 17.

25. Там само. — Ф. 1156. — Оп. 1. — Спр. 20.

26. Там само. — Ф. 1156. — Оп. 1. — Спр. 21.

27. Там само. — Ф. 1156. — Оп. 1. — Спр. 23.

28. Там само. — Ф. 1156. — Оп. 1. — Спр. 24.

29. Там само. — Ф. 1156. — Оп. 1. — Спр. 35.

30. Там само. — Ф. 1156. — Оп. 1. — Спр. 42.

31. Там само. — Ф. 1156. — Оп. 1. — Спр. 49.

32. Южная газета. — К. — 1917. — № 2125.